

Fotnot

Tor Lindberg efterlyser i sin artikel en redogörelse för hur svenska läkare förhöll sig till nazismen. I påföljande debattartikel av Ulf Högberg återfinns en högtintressant sådan genomgång.

Red

Kommentar

Värt att diskutera!

Det finns all anledning att i olika sammanhang ta upp de två frågor som Tor Lindberg aktualiserar i sitt inlägg.

Den svenska läkarkårens inställning och agerande på 1930-talet när det gäller asyl för tyska judiska läkare har uppmärksammats av och till men någon samlad analys och diskussion har mig veterligen inte kommit till stånd. Ett riksstämmesymposium kan vara ett av flera sätt att försöka få en samlad bild men kan i så fall inte komma till stånd förrän 1998.

Den andra frågan, de utländska läkarnas situation i Sverige, är sedan en tid föremål för aktiva överväganden i samverkan mellan Svenska Läkaresällskapet och Sveriges Läkarförbund. Vid ett sammanträde nyligen mellan representanter för våra organisationer, kolleger med invandrarbakgrund och forskare inom området kunde vi identifiera ett antal konkreta arbetsuppgifter, t ex mentorskap, stark utbyggnad av svenskundervisningen, förmedling av »den tysta kunskap» som finns i den svenska kulturen och bättre samordning av olika provtjänstgöringar.

Slutsatsen var att en arbetsgrupp bör tillsättas av våra båda organisationer för att inventera de aktuella problemen och utarbeta ett program för läkarprofessionen samt ge stöd åt de utländska läkarna.

Claes-Göran Westrin
professor, ordförande för
Svenska Läkaresällskapet

Svenska läkare förde tysk politik

Vad kan vi lära av de tyska läkarnas delaktighet i nazismen? Å ena sidan hävdas att misstaget var att läkarna gick utanför själva doktorsrollen och blev statens tjänare, å andra sidan hävdas tvärtom att misstaget var att dåtidens läkare förblev sittande i mottagningsrummet utan att se sitt sociala och etiska ansvar. Vad kan vi lära av svenska läkares och medicinstuderandes protester mot de flyende judiska läkarna? Denna historia borde vara en del av svenska läkarutbildningen.

Sven-Erik Bergentz artikel »Läkare under nazismen inga oivliga tjänare» ger skrämmande insikter i den utbredda antisemitismen bland tyska läkares, och enskilda läkares ansvar för Förintelsen [1]. Förhållandet att 45 procent av de tyska läkarna blev medlemmar i nazistpartiet, den högsta andelen av alla fackförbunden, hör samman med det dåtida vetenskapssamhällets nära samhörighet med den tyska nationalismen i början av seklet.

Uppropt till stöd för den tyska arméns övergrepp i Belgien 1914 skrevs under av bl a Röntgen, Behring, Wasserman, Neisser, Ehrlich och Planck, och endast Einstein och kardiologen Nicolai fronderade [2]. Tyska läkarförbundet blev sedan en av nazismens tillskyndare.

»... Hitler betraktades som den förste politiske ledare som verkligen förstätt biologiska problem och vikten av rashygieniska åtgärder som då sedan decennier diskuterats av tyska forskare» [1, 3].

Uteslutningarna från läkarkåren av judiska läkare gick mycket snabbt. Redan sommaren 1933 hade 235 professorer i medicin och biologi lämnat landet [2].

Förespråkade »eutanasin»

Den 1 september 1939 skrev Hitler under den order som tyska medicinska vetenskapen förespråkade och läkarförbundet länge arbetat för: obotligt sjuka, mentalt sjuka, och »svaga och svagsinta människor» i allmänhet skulle »medges en nådadöd».

Det så kallade Eutanasi-programmet innebar att tyska läkare tog livet av över 70 000 människor, psykiskt sjuka och förståndshandikappade. Det stoppades

Författare

ULF HÖGBERG

docent, institutionerna för obstetrik & gynekologi och epidemiologi & folkhälsovetenskap, Umeå universitet, Umeå.

på grund av de protester som först kom från döda anhöriga och som sedan leddes av präster och biskopar [4].

Erfarenheterna från detta massmord låg emellertid till grund för Förintelsen. Det industriella massmordet medikaliserades i termer som ohyra, verböld, renande av samhällskroppen, isolering, desinfektion. Den första kommandanten för Treblinka var läkare.

Djupt rotad antisemitism

Vad var bakgrunden till att »stora delar av läkarkåren hälsade nazismen med entusiasm», att SS-medlemskap 1937 var sju gånger vanligare bland läkare än övriga manliga tyska befolkningen? En nyckel ger Daniel Goldhagen i sin avhandling *Hitler's willing executioners – ordinary Germans and the Holocaust* [4].

Goldhagen framhåller att i 1800-talets tyska nationalidentitet fanns en djupt rotad antisemitism som var grunden för Förintelsen. Trots att judar endast utgjorde 1 procent av den tyska befolkningen var judehatet utbrett med pamfletter, upprop, förföljelser, misshandel och segregering.

En genomgång av 51 prominenta antisemitiska skribenters skrifter mellan åren 1861 och 1895 visade att 28 föreslog olika lösningar på »judeproblemet» och 19 föreslog det fysiska dödan. I valet i delstaten Sachsen 1880, där den judiska befolkningen utgjorde mindre än 0,25 procent, erhölet det konservativa partiet (klart antisemitiskt) tillsammans med antisemitiska partier 42,6 procent av rösterna.

Hitler red mycket tidigt på denna utbredda antisemitism. Redan i sitt tal 1920 *Varför vi är antisemiter* hävdade Hitler att judar var parasiter, inte människor, som skulle dödas. Einstein kände av judehatet när han tillträdde som professor i Berlin 1921 och fruktade att »han skulle tvingas att lämna Tyskland inom 10 år».

Starkt stöd för »eliminering»

En av Goldhagens centrala teser är att den nazistiska synen på judarna och

stödet för *the eliminationist project* var mycket utbredd, närmast ett axiom. Det var heller inte något som skedde i sky-mundan.

Goldhagens andra centrala tes är att ingen tvingades delta i förföljelserna, skändningarna, segregeringen, uteslutningar, eller deportering. Inte heller tvingades någon att delta i massmordet.

I Goldhagens genomgång av polisregementet 101, berättas hur inkallade äldre poliser från Hamburg först undervisades av läkare i hur judarna skulle skjutas, för att sedan vid tyska offensiven starta massdödandet av judar. De fåtal som var tveksamma fick andra arbetsuppgifter inom regementet eller i hemstaden.

I Nazityskland fanns ingen opinion för judarna. Inom prästerskap, läkarkår, militärer rådde samstämmighet om elimineringsprojektet. Massdödandet av handikappade upphörde på grund protester. Massdödandet av judar möttes av protester endast av ett fåtal, såsom den underjordiska motståndgruppen Vita Rosen [5].

Antisemitismens djupa rötter mötte den svenska sjukvårdspersonalen vid omhändertagandet av dem som kom i krigets slutskede med de »vita bussarna» (Bernadotte-aktionen). Från flyktingsjukhuset i Örebro berättas om dem som kom från Ravensbrück att icke-judiska överlevande vägrade vistas på samma sjuksal som judiska överlevande.

Svenska läkare protesterade mot asyl för judisk gynekolog

Tyska sjukhus och medicinska fakulteter vid universiteten uteslöt judiska läkare, redan innan myndigheterna krävde detta. Ett fåtal av de judiska läkarna på flykt sökte sig till Sverige. Dåvarande chefen för Medicinalstyrelsen, Axel Höjer, berättar i sina memoarer *En läkares väg – Från Visby till Vietnam* om asylsökande judiska läkare.

Den tyske gynekologen Bernhard Zondek, »en vetenskapsman i nobelprisklass», anhöll 1934 om rätt att få praktisera i Sverige men en protestskrivelse med mer än 1 000 namnunderskrifter, *en tredjedel av läkarkåren*, nådde regeringen. Denne återkallade därför sin ansökan [6, 7].

Vid Nazitysklands ockupation av Danzig tvingades judiska läkare på flykt. Den svenska läkarkårens ledning motsatte sig att de skulle komma till Sverige. Utrikesminister Sandler fick emellertid regeringen att följa sitt åtagande i Nationernas Förbund – att ta ansvar för de judiska yrkesutövare som tvingades lämna Danzig.

I två fall avtog regeringen asylansökan sedan »läkarkårens talesmän drog upp en stor skymf- och lögnkampanj

DEBATT

”450 studenter, samlade till protest mot planerad import av judiska läkare, tandläkare och apotekare, kräva som uttryck för studentopinionen, att åtgärder omedelbart vidtagas för att hindra denna invasion. Vi kräva, att nu och för all framtid dessa yrken förbehålls svenska studenter.”

med starka inslag av antisemitism» [6]. Detta beslut upphävdes dock senare.

Få antinazister

Den svenska medicinens orientering mot Tyskland sedan slutet av 1800-talet underlättade för företrädare som sympatiserade med nazisterna, och fördröjde och skymde insikter för andra.

Samfundet Manhem, 1934, och Riksföreningen Sverige-Tyskland, 1938, hade som tillskyndare och medlemmar flera professorer vid medicinska fakulteter och många läkare. Rashygieniskt pläderades för den »nordiska rasens överlägsenhet» [7].

Statens rasbiologiska institut hade under Herman Lundborgs ledning, 1921–1936, nära samarbete med den tyska rashygienen, som blev en del av den nazistiska ideologin. Gunnar Dahlbergs tillträde som chef för institutet 1936 innebar en omorientering av verksamheten från »värmandet av den nordiska rasen» till »mer individinriktad folkhälsa, medicinsk genetik». Internationellt sett fick institutets nya profilering kritik. Tyska rasbiologer ansåg institutet fallit i »marxisternas rövarhänder» [8].

Dåvarande stadsläkaren i Malmö, Axel Höjer, berörde denna skiljelinje vid Malmö läkareförenings årsmöte 1933: »Det är icke småsaker man begär av oss. Efter arvsbiologins skapande och blomstring i de senaste årtiondena drömmer man redan om att med läkarnas hjälp skapa ett bättre släkte. Redan Descartes skall ha siat därom: skall mänskligheten förbättras skall det vara med hjälp av läkarna.

Här måste man emellertid, som alltid då det gäller praktisk tillämpning av nya rön, yttra ett varningens ord. Även villfarelser äro mäktiga drivkrafter, och en pseudovetenskaplig riktning inom rashygienen kan icke fritagas från att verksamhet ha bidragit till medeltida orgier, som med det ariska blodet som mystiskt symbolum för närvarande utspelas i vårt södra grannland. Jag tror säkert på

en bättre mänsklighet genom rashygien, men grunden är ännu osäker. Varligt skall man framgå, när man på gyngfly vandrar.»

Endast ett fåtal av professorerna var öppet antinazistiska. En av de få var fysiologiprofessorn Georg Kahlson i Lund som redan 1935 var känd för att han i »...pauser i föreläsningarna kunde flika in kraftfulla angrepp mot den tyska nazismen som tysksinnade studenter fann mycket överdrivna» [9].

Israel Holmgren, professor i medicin vid Karolinska institutet, beskrev i sina memoarer *Mitt liv* att »Svenska läkarsällskapet inficerades. Nazister började ta sig ton vid sällskapets sammanträden, uppträdde ganska anspråksfullt och mötte ringa motstånd. Läkare utan betydelse inom facket åhördes nu andäktigt, när de predikade sina rasläror och förklarade att nazismen var den enda äkta socialismen. Jag blev ganska oförsynt bemött och vantrivdes i sällskapet» [10].

Axel Höjer varnades av hovet

Vintern 1939 föreslog Medicinalstyrelsen att 15 judiska läkare i olika specialiteter på flykt undan Hitlers förföljelser skulle få uppehålls- och arbetstillstånd. Detta mötte ett mycket stort motstånd i det svenska samhället. Axel Höjer blev uppkallad till kronprins Gustaf Adolf.

»Han bad mig bevekande att avhålla mig från förslag och gärningar, som kunde bringa enigheten inom det svenska folket i fara. Jag svarade vördsamt men bestämt – i bakgrunden lyssnade hovmarskalken – att jag givetvis inte ville öka regeringens svårigheter, men att jag fann det naturligt, om anvisningen i första hand riktades till antisemitiska kretsar. Det vore nesligt om Sverige skulle svika människor i fara. Kronprinsen upprepade sin varning. Jag förklarade mig skola ha denna i minnet i fortsättningen, om mitt samvete tillät detta» [6].

Starka studentprotester

Studentopinionen mot de asylsökande var mycket omfattande. På de olika universitetsorterna hölls protestmöten och antogs resolutioner. Det var nazistiska studentförbundet (svensk-socialistiska studentförbundet) och Heimdal som organiserade studentopinionen. Huvudargumentet som framfördes var att flyktningarna skulle ta arbete från svenskarna (100-talet läkare gick arbetslösa i Stockholm), men det fanns även antisemitiska inslag.

Den 6 februari gick närmare 500 studenter i fackeltåg anordnat av SSSF förbi Medicinalstyrelsens lokaler på Drottninggatan och ordnade en autodafé. På det avslutande mötet talade kårordför-

ANNONS

ANNONS

andena för tandläkarna, farmaceuterna och medicinarna. Medicinarnas ordförande Gunnar Biörck, åberopade arbetslöshet bland läkarna. Dessutom ansåg han det mindre välbetänkt att sätta »främmande folk, utan känsla för svenskt psyke och utan säker kännedom om vårt språk, att giva råd åt en allvarligt sjuk människa» [10].

På mötet yttrade sig även dr Åke Berglund, medlem i Svensk-socialistiska partiet:

»Jag vet, att jag har en majoritet av Sveriges medicinare, läkare, medicinska forskare bakom mig, även om de nu ej anse sig våga framträda... Man behöver inte vara antisemit för att förstå, att denna för oss så artfrämmande och affärsbetonade ras skall veta att utnyttja sina förmåner i dagens Sverige till att lura die dumme Schweden. Här kommer att växa fram en fauna av ekonomibetonad, illojal och farlig läkarverksamhet» [12].

»Hindra denna invasion!«

I den avslutande resolutionen sades det: »450 studenter, samlade till protest mot planerad import av judiska läkare, tandläkare och apotekare, kräva som uttryck för studentopinionen, att åtgärder omedelbart vidtagas för att hindra denna invasion. Vi kräva, att nu och för all framtid dessa yrken förbehållas svenska studenter» [8].

De fortsatta studentprotesterna skedde vid kårmöten. I Uppsala ägde mötet rum den 17 februari i den nya tennishallen, därav namnet Bollhus-debatten. Trots kärstyrelsens utarbetade kompromissförslag vann det hårdare förslaget med 548 röster för ett nej till all »sk import av intellektuella» och 349 röster för ett ja [8].

Den 22 februari 1939 sammankallades Medicinska föreningen i Stockholm till ett extra sammanträde med anledning av en skrivelse till stöd för de asylsökande från Kommittén för landsflyktiga intellektuella. Mötet avhölls i Läkaresällskapets stora sal.

21 för och 263 mot asyl

Motståndet mot invandringen var kompakt. Flera ögonvittnesskildringar finns från mötet. John Takman skriver:

»I den vildögda debatten i den överfyllda salen var jag den första av de fem eller sex talarna för den antifascistiska oppositionen. Jag hade inget manus. Jag överröstades av busvisslingar och buanden. Och jag klubbades flera gånger av ordföranden, Gunnar Biörck, för att jag som han sa, inte höll mig till ämnet. Själv använde han snäva fackliga argument mot den så kallade judeimporten.

...Jag har inget säkert minne av mer än två av de övriga talarna från vår

Pressklipp från protesterna mot de asylsökande judiska läkarna, 1939.

grupp. Gunnar Inghe och Gunnar Klackenbergs. Med motiveringen att hon i egenskap av jude skulle tala i egen sak vägrades efter omröstning en ung medicinare, Ester Lamm, ordet» [13].

Märta Hermansson-Katz beskriver mötet som »dramatiskt och avslöjande» [14]. Gustaf Högberg minns de utbredda pronazistiska stämningar och judehat som rådde bland medicinarna, hur inläggen från de få talarna som talade för asyl drunknade i burop. Röstningen vid slutet av mötet gjordes med handuppräckning. 21 röstade för asyl åt de judiska läkarna, och 263 röstade emot.

Antijudiska mötesuttalanden

Den 1 mars ordnade Medicinska föreningen i Lund ett möte om flyktingfrågan. Två förslag, bägge negativa till mottagandet av judiska läkare, ställdes. Det mest negativa förslaget fick 86 röster jämfört med det andra som fick 118 röster:

»Vi är väl medvetna om vårt lands skyldigheter att delta i internationella hjälpaktioner såsom pekuniär hjälp till överföring av läkare till länder med läkarbrist. Däremot motsätter sig Föreningen varje legitimation i Sverige av utländska läkare» [8].

Det största av alla protestmöten ordnades sedan av studentkåren i Lund med över 1 000 deltagare, där en betydligt skarpare resolution än i Uppsala vann med 731 röster mot 357:

»...vilja vi emellertid framhålla, att en invandring, som medför, att främmande element upptagas i vårt folk framstår för oss som skadlig och inför framtiden oförsvarbar.»

Mötet och de olika diskussionsinläggningen finns utförligt beskrivet [9]. Mötesbeslutet uppmärksammades i positiva ordalag av såväl pronazistiska svenska tidningar som av Der Völkische Beobachter, och kritiserades skarpt av såväl arbetartidningar som av Torgny Segerstedt i GHT [9].

Kampanj i Läkartidningen

Nästa fas i flyktingfrågan kom ett år senare när läkarna skulle få svensk legitimation. Nu var det Läkarförbundets tur att ifrågasätta läkarnas kompetens. Med Läkartidningen i spetsen fördes en hätsk kampanj mot flyktingarna och Axel Höjer.

Läkarförbundets ordförande Curt Gyllensvärd skrev:

»Generaldirektörens handläggning av och i synnerhet personliga engagemang i läkarimportfrågan saknar förtroende inom såväl läkarkåren som vida kretsar utom denna. Medicinalstyrelsens senaste utlåtande är icke värdigt ett svenskt ämbetsverk och icke ägnat att stärka förtroendet.»

Kampanjen fördes såväl på ledarsida som insändarsida. Doktor Anders-

son skrev »Aktionen kan även väcka önskvärd uppmärksamhet hos en mycket mäktig grannstat även om det ur världspolitisk synpunkt blott är ett nålstick». Hetskampanjen väckte anstöt ute i landet. Läkarföreningarna i Dalarna och ytterligare ett par län protesterade [12].

Israel Holmgren dömdes till fängelse

Israel Holmgren var en glödande antinazist, ständigt i opposition till regeringens eftergiftspolitik. För skriften *Vart leder Per Albin Hansson Sveriges folk* blev han bötfälld. *Vart syftar den svenska nazismen* blev beslagtagna av censuren 1941. Israel Holmgren blev åtalad och dömd till 4 månaders fängelse 1942 för skriften *Nazisthelvetet*. Domen sänktes i Svea Hovrätt till 2 månaders fängelse. Israel Holmgren åkte genast till Långholmen för att avtjäna sitt straff, men »till min bestörtning» hade det begärts nåd hos Kgl Maj:t.

Bland annat hade 150 läkare begärt amnesti: »Professor Holmgren har i hela sin verksamhet sökt gagna sina medmänniskor... Han har alltjämt visat den största månhet om de fria institutionerna, som äro utmärkande för svenskt samhällsliv. Intet tvivel råder om att hans handlande dikterats av varm fosterlandskärlek och ideella syften».

Nådeansökan beviljades. Holmgren ändrade titeln till *Nazistparadiset*, och kunde sedan ge ut boken. En dansk stencilupplaga spreds av danska motståndsrörelsen [10].

Tysklands angrepp vände opinionen

Axel Höjer upplevde sedan hur opinionen vände när tyskarna anföll Danmark och Norge, och ett hundratal läkare flydde till Sverige undan en säker död: »Dimmorna kring den skärläkarimporten skingrades och även den svenska läkarkårens representanter sökte nu bortförklara vad de nyss så bålstort hade levererat.»

Denna erfarenhet överensstämmer med Goldhagens teser att antisemitismen var mycket djupt rotad i Tyskland medan det i exempelvis Skandinavien var annorlunda [4]. Judeförföljelserna i Norge, och transporten av judarna till koncentrationsläger möttes av mycket skarpa protester av exempelvis norska och svenska kyrkan.

Frågan om »transporten av judar från Norge» uppfattades som den viktigaste frågan 1942 bland det svenska folket [9].

Aktiva Lundastudenter

Studentkåren i Lund var mycket aktiv i protesterna mot övergreppen 1943 mot studenter och lärare vid Oslo uni-

versitet, där bland annat rektorn fördes till tyskt koncentrationsläger.

Närheten till Danmark gav studentkåren och universitet i Lund en nyckelroll vid mottagandet av de 5 000–7 000 judiska flyktingar som kom över sundet under några höstdagar 1943. »Repräsentanter för över 100 danske studenter der af politiske eller racemæssige Grunde har været nødsagede til at flygte til Sverige for at undgaa det nazistiske Barbari i Danmark...» [8].

Axel Höjer ser sedan att »Ankomsten av Bernadotte-expeditionen med en samling dödsmärkta människor från de tyska avlivningslägren åstadkom i vårt land en chock, från vilken antisemitismen och nazismen ännu inte fullt hämtat sig» [6].

Slutsats

Majoriteten av medicine studerande i Sverige motsatte sig de asylsökande judiska läkarna på flykt. De unga medicinerna hade stöd från stora grupper inom läkarkår och dess ledning, som också mycket envetet förde kampanj.

Varför var det så få som i det trängda läget stod upp för de tyska judiska läkarna? Handlade det bara om facklig inskränktthet eller också om pronazism och antisemitism? Vilka lärdomar kan man dra av de svenska läkarnas agerande? Vad lär vi oss av historien om de tyska läkarna och nazismen?

Sven-Erik Bergentz framhåller som lärdom att de tyska läkarna borde tjänat patienten i stället för att i första hand tjäna staten. Goldhagens forskningsrön kompletterar dock denna bild och illustrerar den utbredda antisemitismen i de tyska samhället, och att majoriteten av läkarna inte hade något emot elimineringsprojektet – tvärtom var många dess tillskyndare.

I flygbladen från *Vita Rosen* hävdades att »ingen som fortsatte att vara passiv åskådare till dessa brott kunde svära sig fri från dem. Var och en är skyldig ... nu gäller det kampen om vår framtid, vår frihet och ära i ett samhälle, som är medvetet om sitt moraliska ansvar».

Vita Rosenmedlemmen, medicine studerande Hans Scholl, skrev i ett av de sista breven innan han och hans syster Sophie avrättades: »En läkare måste vara både filosof och politiker. Denna insikt har jag vunnit de senaste åren. Jag ser nu människans roll både i världen och i samhället som det centrala i det medicinska tänkandet» [2, 5].

Den historiska erfarenheten blir därför snarare att de dåtida tyska läkarnas oförmåga att se utanför mottagningsrummets läkare-patienthorisont, utan etiskt förhållningssätt och utan folkhälsoansvar, bäddade för uteslutningen av de judiska kollegerna och massdödan- det av psykiskt sjuka, och slutligen del-

tagandet i Förintelsen. Denna lärdom är ännu kontroversiell. När Lancet-ledaren 1986 [15] följdes upp av en barnläkare från Mainz var inte reaktionerna nådiga – utan förlängning av sitt förordnande arbetar han sedan dess i USA.

Historien om de tyska läkarnas förhållande till nazismen, och de svenska medicinernas och läkarnas agerande mot de judiska läkarna på flykt borde ingå i läkarutbildningen. Läkarutbildningens ökande inslag av reflektion och samtal, undervisning i etik och mänskliga rättigheter borde vara det bästa som kan göras för att det inte ska hända igen.

Referenser

1. Bergentz S-E. Läkare under nazismen inga ovilliga tjänare. *Läkartidningen* 1997; 94: 2692-5.
2. Hanauke-Abel HM. From nazi holocaust to nuclear holocaust: a lesson to learn? *Lancet* 1986; 2: 271-3.
3. Bauer E. (Chef för Kaiser Wilhelm-Institutet för Züchtungsforschung i Berlin). Kulturfolkens undergång i rasbiologisk belysning. Föredrag vid Rasbiologiska Institutet i Uppsala 8-9 februari 1932.
4. Goldhagen D. Hitler's willing executioners – ordinary Germans and the Holocaust. New York: Vintage Books, 1996.
5. Vinke H. Sophie Scholls korta liv. Lund: Alfabet Förlaget, 1984, Lund.
6. Höjer JA. En läkares väg – från Visby till Vietnam. Stockholm: Bonniers, 1975.
7. Nilsson C. Svensk överklassnazism 1930-1945. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1996.
8. Måwe I. Rasbiologi – »vetenskapen» som rättfärdigade förintelsen. Specialarbete i Historia. Luleå. Hermelinskolan, 1997.
9. Oredsson S. Lunds universitet under andra världskriget. Lund: Lunds universitetshistoriska sällskap, Årsbok 1996.
10. Holmgren I. Mitt liv. Stockholm, natur och Kultur, 1959.
11. Wärenstam E. Fascismen och nazismen i Sverige 1920-1940. Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.
12. Högberg U. Fascismen och läkarkåren. *Medicinska Föreningens Tidskrift* 1971; 49: 6-8.
13. Takman J. 263 mot 18, John Takman om asyldebatten 1939. *Dagens Nyheter*, 950613.
11. Hermansson M. Några fler än 18. *Dagens Nyheter*, 950616.
12. Editorial. The politics of genocide. *The Lancet* june 7 1(2): 1305-6.